

beslissing om naar China te emigreren? Hoe zagen de Tans het communisme, hoe ervoeren zij het in verhouding tot hun eigen elite-verleden en -positie?

Het zijn open vragen. Heeft de auteur ze niet gesteld, of zijn ze te modern-westers en zijn de antwoorden daarom niet gegeven? Dat is met deze 'buiksprekermethode' niet duidelijk. Het wachten is op het interessante artikel van de auteur, waarin hij zijn methodische aanpak en ervaringen met dit *oral history-project* te boek stelt. Heeft Anny Tan haar fiat gegeven aan zijn weergave van haar herinneringen? Welke vrijheid heeft Blussé als auteur behouden? En wat heeft hij met de bandjes met interviews gedaan: zijn die ook verder toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek? Zijn mooie inleiding met zijn werkwijze en zijn karakterisering van Anny Tan's leven verdient het om op deze punten te worden aangevuld. Zeker is echter dat hij een bijzondere vrouw aan het woord heeft gelaten. We mogen Anny Tan dankbaar zijn dat zij heeft willen spreken, Blussé dat hij haar spreken heeft geboekstaafd.

E. Locher-Scholten

I. Gallin, *Rechtsetzung ist Machtsetzung. Die deutsche Rechtsetzung in den Niederlanden 1940-1945* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999, Europäische Hochschulschriften, Reihe II Rechtswissenschaft, Band 2736; Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 1999, 217 blz., Sfr56,-, ISBN 3 631 35517 3).

Deze studie is door de schrijfster, die geschiedenis, germanistiek en filosofie heeft gestudeerd, als proefschrift verdedigd aan de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam (promotor: E. J. H. Schrage). Een proefschrift van iemand die zo veelzijdig is opgeleid wekt verwachtingen. De studie is bedoeld als deel van een drieluik, waarin de Duitse wetgeving, rechtspraak en bestuur tijdens de bezetting worden besproken. Het boek van mevrouw Gallin behandelt de legislatieve productie van de Duitse bezetter. Een dissertatie van mevrouw G. von Freitag Drabbe Kiinzel over de Duitse rechtspraak in de bezettingslijd is inmiddels verschenen, terwijl P Romijn (NIOD) belast is met de bestudering van de bestuurspraktijk tijdens de bezetting. Deze driedeling is echter enigszins problematisch, want is nu niet juist het kenmerk van totalitaire regimes dat daar geen onderscheid gemaakt kan worden tussen de verschillende bevoegdheden en dat de controle van het evenwicht van machten in zulke staten nu juist ontbreekt? Af en toe geeft de schrijfster er dan ook blijk van, dat deze kunstmatige driedeling bij de beschrijving van de 'rechts'geschiedenis tijdens de Duitse bezetting tot problemen leidt (82).

De auteur laat aan de analyse van de regelgeving van de bezetter een overzicht voorafgaan van rechtsfilosofische discussies over de verhouding van macht en recht uit de negentiende en twintigste eeuw. In het eerste hoofdstuk komen in dat kader Walter Benjamin, Jacques Derrida, Carl Schmitt en Jürgen Habermas aan de orde, wiens opvattingen bekwaam worden samengevat, zij het dat de chronologie van deze schrijvers niet altijd in acht genomen wordt: anders dan op pagina 47 vermeld wordt, kan Carl Schmitt in 1933 niet gereageerd hebben op Derrida! In het tweede hoofdstuk komt de nationaal-socialistische rechtsleer aan de orde, met name de *Großraumtheorie*. Zoals bekend gaat deze leer terug op Carl Schmitt, die beoogde met deze theorie het volkenrecht een nieuwe basis te geven, ter vervanging van het volkenrecht op basis van nationale soevereine staten, dat volgens hem was vastgelopen in de vredesverdragen na de Eerste Wereldoorlog. In het derde hoofdstuk wordt eerst het omstrede probleem besproken,

waarom Hitler in 1940 in Nederland een civiel bestuur heeft ingesteld. Heel kort wordt daarbij ingegaan op de controversiële stellingen van N. van der Zee (74), die naar mijn mening een veel serieuzer bestrijding hadden verdiend. Het derde hoofdstuk is verder gewijd aan de analyse van de eerste drie verordeningen van de rijkscommissaris. In het vierde tot en met zevende hoofdstuk wordt ingegaan op de doelstellingen van de Duitse verordeningen, economische vervlechting met Duitsland, rassenspolitiek en de zogenaamde gelijkgeschakeling. Ook het beruchte toetsingsarrest van de Hoge Raad van 12 januari 1942 wordt besproken (84), hoewel de volkenrechtelijke finesses daarbij te weinig aan bod komen en de vindplaats niet correct wordt weergegeven (moet zijn: *Nederlandsche jurisprudentie* (1942) nr 271, het *Weekblad van het recht* bestond toen al niet meer). In dit toen én later zeer omstreden arrest bepaalde de Hoge Raad, dat de Duitse verordeningen als formele wetten moesten worden beschouwd en daarom niet konden worden getoetst aan het doelmatigheids criterium van artikel 43 van het Landoorlogreglement van 1907.

Het boek is in verschillende opzichten een eigenaardig mengsel. Het betreft archiefonderzoek enerzijds en rechtsfilosofie anderzijds. Het gewone juridische handwerk, dat als het ware deze twee componenten zou moeten verbinden, schiet daarnaast af en toe bepaald te kort. Soms bestaat de indruk dat problemen worden gezocht die door juristen als zodanig niet worden onderkend. Zo verbaast de schrijfster zich erover dat de Joodsche Raad slechts door een mondelinge opdracht tot stand is gekomen (152) en verwaarloost zij de geheime deportatie-aanwijzingen van de bezetter (behalve op 169-170). Ik kom daarop zo dadelijk terug. Op andere momenten worden juridische begrippen wel heel ontechnisch weergegeven (118: 'Vorstandskonflikte' in plaats van 'Verwaltungsgerichtsbarkeit'; 122: 'limitiert interpretiert' in plaats van 'beschränkt ausgelegt'). Voor juristen en rechthistorici vanzelfsprekende verbanden zoals met de soevereiniteitsleer, worden in het geheel niet besproken.

Dat recht en macht in een dialectische verhouding tot elkaar staan is beslist geen opzienbarend concludie, maar was al in de Griekse filosofie een bekend thema. Deze uitspraak fungeert aan het begin als hypothese en aan het eind van het onderzoek als conclusie en maakt daardoor enigszins de indruk van een *petitio principii*. Daarin schuilt nog een ander gevaar: door de gekozen descriptieve benaderingswijze wordt het juridische gewicht van de Duitse verordeningen overschat. Een meer 'externe' en vooral een meer technisch-juridische beoordeling van de Duitse legislatieve maatregelen vanuit het perspectief van het volkenrecht was op haar plaats geweest, want dan waren vragen van recht en vooral van onrecht nog duidelijker en vaker aan de orde gekomen. Verder was het wenselijk geweest er met veel meer nadruk op te wijzen dat het allergrootste onrecht, zoals bijvoorbeeld inzake de uiteindelijke vernietiging van de joden (hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de besluiten van de Wannsee-conferentie in 1942) en de van Rauter uitgaande 'impulsen' tot de Silbertannen-moorden (zie L. de Jong, *Het Koninkrijk*, Xa, 67) niet in de vorm van openbare verordeningen, maar in geheime aanwijzingen werd gegeven. Nu wordt daarvan slechts een enkele maal terloops melding gemaakt (zie bijvoorbeeld 78 en 202) en in datzelfde kader passen de al genoemde opmerkingen over de instelling van de Joodsche Raad (152) en die over de deportatie-aanwijzingen (169-170). Dit alles is bijvoorbeeld van belang voor de discussie met hen die de holocaust trachten te ontkennen en zich op het stilzwijgen van de officiële bronnen beroepen. Isolatie van de gepubliceerde verordeningen leidt zo tot vertekening en het principiële onrechtskarakter van vele gepubliceerde en niet-gepubliceerde verordeningen verdwijnt naar mijn mening teveel achter de horizon. Juist de Duitse heerschappij tijdens de bezetting heeft nog eens duidelijk laten zien, dat van een rechtsstaat slechts kan worden gesproken, als staatsmachten elkaar onderling controleren en een vrije pers ook op die controle kritiek kan uitoefenen.

Er schuilt, tenslotte, iets onrechtvaardigs in een schrijfster met drie doctoraalexamens te verwijten dat zij niet ook een vierde métier, het juridische, volledig beheerst. Het wordt daarom de hoogste tijd erop te wijzen, dat de auteur ondanks de hierboven geformuleerde kritiek zeer nuttig werk gedaan heeft door de Duitse archieven met betrekking tot de verordeningen in de Tweede Wereldoorlog toegankelijk te maken. Juristen en anderen die geïnteresseerd zijn in het wezen van rechtsstatelijkheid zullen haar voor dit werk zeer erkentelijk zijn. Bovendien zijn haar beschouwingen over de geschiedenis van de rechtsfilosofie in de eerste twee hoofdstukken meer dan de moeite waard.

Laurens Winkel

A. Gerits, *Op dubbelspoor en Pilatusbaan. Boeken als middel van bestaan* (Zutphen: Walburg pers, 2000, 384 blz., f79,50, ISBN 90 5730 093 1).

In de periode van bloei die de boekgeschiedenis momenteel beleeft in Nederland wordt voortsnog weinig aandacht besteed aan de moderne antiquariaatsboekhandel. Het aantal naoorlogse publicaties is gering. Afgezien van enkele gespecialiseerde tijdschriften en catalogi, die de lezer een blik op dit terrein bieden, bestaat er weinig meer dan een handvol feestbundels voor jubilerende antiquaren. P. J. Buijnsters belichtte tijdens een lezing in 1997 het Nederlandse antiquariaat tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar de naoorlogse geschiedenis is een nagenoeg onbetreden terrein. Memoires van antiquaren en andere betrokkenen kunnen een welkome toevoeging vormen.

In een fraai vormgegeven boek vertelt de vooraanstaande antiquaar Anton Gerits uitvoerig over de wijze waarop boeken zijn middel van bestaan werden, over klanten en over bekende en minder bekende collega's als Nico Israel, Michel Bernstein en ex-kapitein Raymond Westering. Gerits, in 1930 geboren in Den Haag, groeide op in een katholiek milieu en slaagde in 1950 voor het eindexamen HBS. Door zijn leraar Nederlands, die hem de liefde voor het boek had bijgebracht, werd hij geïntroduceerd bij Martinus Nijhoff NV. Hoewel Gerits' voorkeur uilging naar de uitgeverij kwam hij als jongste bediende te werken in het antiquariaat. In 1953 stapte hij over naar het in opbouw zijnde antiquariaat van Mouton & Co, eveneens in Den Haag, dat was gespecialiseerd in slavistiek en oriëntalistiek. In deze periode begon hij Oost-Europa te bezoeken om inkopen te doen. Hij keerde in 1957 terug naar de afdeling antiquariaat van Nijhoff, waar hij de leiding op zich nam.

Kort voordat het bedrijf in 1970 werd overgenomen door het Kluwerconcern werd hij bedrijfsleider bij Ludwig Rosenthal's antiquariaat in Hilversum. Na beëindiging van zijn dienstbetrekking daar trad hij in dienst bij Elsevier om een antiquariaat op te richten voor de Amsterdamse dochteronderneming Dekker & Nordemann, waar hij onderdirecteur werd en zich verdiepte in de Japanse markt. In 1981 begon hij voor eigen rekening de firma A. Gerits-Rare Books te Hilversum. Nadat in 1983 reeds een filiaal in de hoofdstad was geopend, ontstond de firma A. Gerits and Son te Amsterdam, die vervolgens werd overgedragen aan zijn oudste zoon. Daarnaast ontplooidde Gerits vanaf eind jaren zestig activiteiten als redacteur van het tijdschrift *De Antiquaar*, als secretaris en voorzitter van de Nederlandsche Vereniging van Antiquaren en, tot 1996, als (vice-)president van de International League of Antiquarian Booksellers.

Gerits was gespecialiseerd in Franstalige boeken en manuscripten en Russische publicaties, waarbij hij een grote voorliefde voor pamfletten aan de dag legde. Vanwege zijn specialisme